

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Kas be ko - romanas

2012-11-05

ŽURNALAS: METAI

TEMA: Literatūra

AUTORIUS: Viktorija Daujotytė

DATA: 2012-11

Kas be ko - romanas

Viktorija Daujotytė

Donaldas Kajokas. EŽERAS IR KITI JŲ LYDINTYS ASMENYS. - Vilnius: Tyto alba, 2012.

Yra dalykų, kuriuos pakelia tik eilėraštis, gal tikriau - *iškelia*. Didieji XX a. autoriai - Hermannas Hesse, Borisas Pasternakas, Vincas Mykolaitis-Putinas juto eilėraščio reikmę pasakojimui, lyg kokios ertmės, prasivėrimo. „Žaidimas stiklo karoliukais“, „Daktaras Živaga“ - pasakojama lyg stovint priešais eilėrašį.

„Altorių šešėly“ atsargumas; eilėraštis provokuoja atvirumą, atsivėrimą.

Bet ir pasislėpimą atvirume.

Ir naujojo Donaldo Kajoko romano „Ežeras ir kiti jų lydintys asmenys“ gilumoje pulsuoja eilėraštis:

nesidžiaugsiu tavim niekada

niekada niekada mano džiaugsme

melsvas skėtis knyga užversta

penkios ūkanos du vienišiausi

dulkiant lietui rugpjūčio sode

nesidžiaugsiu tavim niekada

džiaugsme mano ar šitiek išlauksi

(p. 253)

Eilėraštis, jo asiliukas; iš Horacijaus, iš Biblijos, iš Niko Pirosmanio, bet ir iš kažkokio bendrinančio vaizdymo-mintyno, iš *esybių-nesybių*, iš to, kas poetiška dar iki poezijos – kaip šiame romano epizode: „Staiga ir per tokį orą... Per tokį orą... Įsivaizduoji... Eina kurčias asiliukas, tralia lia, tralia lia... per tokį orą... prieina didelį didelį ežerą... perplaukia... tralia lia, tralia lia... ir tada kurčiom smegenėlėm supranta, kad nemoka plaukti... grįžta ir nusiskandina... tralia lia, tralia lia... įsivaizduoji, Roni, jis žinojo... žinojo ir tylėjo... per tokį orą...“ (p. 257).

Padaryti iš nežinojimo, perplaukti nežinant, kad plaukti gali.

Eilėraštis yra tas kurčias asiliukas.

Arba ežiukas greitekelyje – iš Jacques'o Derrida bandymo pasakyti, kas yra poezija.

Lašas poezijos, lašas, būtinas žmogaus gyvenimui, vadinasi, ir poezijai. D. Kajoko romanai „Ežeras ir kiti jį lydintys asmenys“ pradėtas iš poezijos, iš giliojo sielos podirvio, kur daugiau neaiškumų negu aiškumų, daugiau klausimų nei atsakymų. Atsakymai net nebūtini. „Taip“ gali būti ištariama ir klausimo neišgirdus. Romanas – iš *lašo poezijos*, jei tai tik lašas paslaptingo ežero vandens. Bet romano iš lašo nepadarysi, reikia pasakojimo, siužeto, veikiančių ir *lydinčių* asmenų.

Kas be ko – „Ežeras ir kiti jį lydintys asmenys“ yra romanai. Pasakojama apie tai, kas įvyko ir kas neįvyko su Gabrieliumi Aušautu (krikščioniškas, arkangeliškas vardas ir sena, žymėta, su reikšme susieta lietuviška pavardė), kuriamas siužetas su meile, praradimais, savižudybėmis, neaiškiomis mirtimis, su paslaptingu ežeru ir dar paslaptingesniais jį lydinčiais asmenimis, *esybėmis* ir *nesybėmis*. *Kažkas* romano rėmuose netelpa, lyg už skliaustų iškeliami „būtinai ir nebūtinai papildymai“ (XX a. modernus romanai aiškinančius ar dar labiau komplikuojančius priedus ne sykį išbandęs) – su sapnais, ištraukom, filosofinių traktatų citatomis, prisimenamais pokalbiais ir barzdotois anekdotais. *Kažkas*, kas netelpa rėmuose, kad ir kaip juos plėstum. Tai juk „Kazašas“, ankstesnis D. Kajoko romanai, teiginiu paversto klausimo *kas aš* tariamos ir realios implikacijos. *Kas aš* pakaitalas „Ežere“ galėtų būti įterpinys *kas be ko*, neatspėjamas, neiššifruojamas kalbos darinys, D. Kajoko kalbėsenos žymuo, lyg kažkuo prisipažintum, į kažką rodytum kelią, bet juk įvardžiai tušti, nepakeičia jokio kalbinio reikšmens. Kalba nužymi tuštumas, skyles; *juodosios skylės* ne tik visatoje, jos ir toje miglotoje visumoje, kurią vadiname būtimi, jos ir mūsų gyvenime. Būtis tėra tik nebūties pakraštėlis. Sunku pasakyti, kur labiau *nesa*, negu *esa*. D. Kajokas bando prasiskverbti pro kalbą, *nesa* ir *esa*, *nesybė* ir *esybė* yra geri ėjimai, bet *skylės* kalboje, nuorodos į tai, kas *nesti*, bet ir *esti*, vis dėlto slypi ne leksikoje ir ne semantikoje, o labiausiai sintaksėje, judriuosiuose, pasislenkančiuose, vienas ant kito užslenkančiuose *tarpuose*. Geras romanai yra gera sintaksė. D. Kajoko pasakojamoji sintaksė nėra tokia jautri kaip poetinė. Sakinys, kad ir gramzdinamas į dugną, kyla į paviršių, ir koks pasikartojantis apibūdinimas *ganėtinai* jį išduoda: *ganėtinai* prabangi dvaro aplinka ir *ganėtinai* platus griovys... Viena trumpa frazė iš Gabrieliaus savijautos apytuštėje kavinėje: „Ūmai pajuto, jog šiek tiek ilgisi miesto.“ *Ūmai* –

vadinasi, staigiai, veriamai, atsiveriančiai. Tai negali būti *šiek tiek*. Kai trūkinėja sintaksė, trūkinėja ir siužetas, atsiranda nebūtinai veikėjai, kokiam mokytojui tetenka taip mažai veiksmo, kad jo finalas pasidaro pernelyg reikšmingas. Každą svarbesnio turėtų reikšti ir kunigas, ir jo šeimnininkė; jei ji tėra tik statistė, atskiromis frazėmis (kad ir kaltinimu Brazdžioniui) neturi išsiskirti. Ne žmogus frazei, atsiradusiai, iškilusiai lyg ir atskirai, o frazė žmogui, tarsi su ja lūpose ir gimstančiam, – gal tai ir yra pagrindinis pasakojamosios sintaksės principas.

Paslaptingas gyvenimas senuose rūmuose, jau griūvančiuose, tarp senų medžių, vandenių, kapinės, rūšiai, koplyčios. Ir lietuvių literatūra šį pasaulio literatūrai žinomą kelią yra išbandžiusi, jei prisiminsime bent Lazdynų Pelėdos (Marijos Lastauskienės) „Praeities šmėklas“ ar Jono Marcinkevičiaus „Benjaminą Kordušą“. Bet senieji klasikai išsilaiko, kad ir bauginančiuose, bet realybės neperžengiančiuose rėmuose. D. Kajoko pasija – *peržengti* esybes, susitikti su *nesybėmis*. Bet pasakoti apie *nesybes* galima tik kaip apie *esybes*, jų pavidalai atrodo išgalvoti, mistika racionali, paimta iš *Žaliojo sąsiuvinio*. Tas neaiškus paviršius gal ir turėtų išlikti neaiškus, virpantis, labiau kliaunantis Gabrieliaus Aušauto prigimtim, *gebėjimu regėti*.

Atrodo, kad D. Kajoko „Ežero“ laikas – dabartis, kai jau galima dvarą ir paslaptinę giminaičio palikimą paveldėti, realizuoti keisčiausius įnorius, kurių turi ponija Em, Emilija, žavi, protinga ir nelaiminga moteris. Bet ar egzistuoja laiko, kartu ir erdvės ribos? Romano erdvėlaikyje jų nėra. Laikas vientisas, nepertraukiamas, nors ir pradedamas pirminiais, steigiamaisiais krikščionybės įvykiais, Golgotos įvykiais. Tie įvykiai nėra pasibaigę, jie atsiliepia *Ežero ir jį lydinių asmenų*, esybių ir nesybių gyvenime. Senas žydas, *amžinas žydas* Eliezaras, narkolepsija serganti Juta, įsijautusi į Švenčiausios Mergelės vaidmenį, trokštanti pagimdyti Mesiją, bet ir iš tikrųjų mokanti Dovydo psalmes ir jas giedanti. Iš to, ką ir D. Kajoko poezijoje žymi tai, kas asiliukiška, ir tikras asiliukas, vardu Ronis, nors ir kurčias, bet galintis nešti ir vežti.

Romane svarbiausi – ne išoriniai, o vidiniai žmogiškųjų dramų atitikimai. Patyrusi baugią traumą, su vaiku Maskvoje užversta griuvėsiais (aliuzijos į terorizmą), bet pagrindinio įvykio (bandė vaiką pasmaugti, kad jis nebekentėtų) nebeatsimenanti Augustė („vadinkite mane ponija Em“) yra kankinama kaltės jausmo. Rašytojas Rojus Ruduo (irgi pažįstamas D. Kajoko veikėjas) per hipnozė stengiasi sugrąžinti ją į pirmines situacijas, jas išgyventi, kad palengvėtų. Taip iškyla Judo problema (į šią painią biblinę koliziją buvo įžengęs ir Valdas Kukulius rinkinyje „Judas taipogi danguj“), jo kaltė ir nekaltė, neišvengiama būtinybė nusikalsti, kad pildytųsi tai, kas numatyta. Judo savižudybė yra galutinis teisybės paslėpimas, kad išliktų žmogaus istorijoje toks, koks pasirodė, o ne toks, koks iš tiesų buvo, – tragiškasis aukštojo lėmimo vykdytojas. Judo savižudybė lieka slypėti kiekvieno savižudžio sąmonėje, sumišusi su kalte, atgaila, pagaila.

„Viskas buvo lygiai taip, tačiau kitaip!“ – ši rašytojo Rojaus Rudens frazė yra viena iš „Ežero“ sintaksės formančių. Ji veikia išvien su senos giminės, kurios palikuonė yra ponija Emilija, herbo įrašas: „Pasaulis nieko nėra, ko negalėtų būti, tačiau jame niekad nebūna ir taip, kaip yra.“ Svarbus per kūrybą pasiektas nušvitimas, praregėjimas. *Kombrė sindromo logika* – Marcelio Prousto „Prarasto laiko beieškant“ epizodas su pyragaičiu:

Bet vos tik arbatos gurkšnis su pyragaičio trupiniais palietė gomurį, aš krūptelėjau ir suklausau – manyje įvyko kažkas nepaprasto. Užliejo neapsakomas malonumas, su niekuo nesusijęs, be aiškios priežasties. Nuo jo viso gyvenimo staigmenos man tapo nesvarbios, jo smūgiai – neskaudūs, jo trumpumas – nerealus; tas malonumas veikė mane taip, kaip veikia meilė, jis pripildė mane brangios substancijos: o gal veikiau ta substancija buvo ne manyje, ji buvo manimi. Nesijaučiau menkas, atsitiktinis, mirtingas. Iš kur galėjo ateiti į mane šis galingas džiaugsmas? Jutau, kad jis syji su arbatos ir pyragaičio skoniu, tačiau be galo pranoksta jį ir, matyt, nėra tos pat prigimties. Tai iš kur jis? Ką reiškia? Kur jį pagauti? (p. 274).

Tai, kas pažadina, kas užlieja neapsakomu džiaugsmu, nėra tos pat prigimties kaip ta brangi dvasinė substancija. Iš arbatos puodelio M. Prousto romane iškyla visa, „kas turi kontūrus, kas yra apčiuopiama“. Ar šita *Kombrė sindromo logika* prieinama vaikui, net ir turinčiam ypatingų sugebėjimų? Galima abejoti, bet D. Kajokui tai gal ir nėra svarbu, savo romaninį žaidimą jis siekia žaisti aukštesniu lygiu negu psichologinis įtikinamumas. Tai kartais kliūva, bet vėl – pavojus junta pats autorius, jis žino, kas yra perfekcionizmas, tas žūtbūtinis noras *prasiveržti*; taip, vidutiniškai rašančiam su romanu kartais gali būti lengviau. Romanas negali būti tik išmintingas, išmintis neturi užgožti lengvo, žaismingo banalumo. Didžioji žmogaus gyvenimo dalis yra banali. Ta didžioji dalis nuolat ieško savo atspindžio ir savęs pateisinimo. Todėl romanai ir skaitomi.

Ieškant to *kažko*, iš ko ir D. Kajoko „Ežere“ visa išplaukia, iškyla, prasminga sustoti prie *lašų, barbenančių į palėpės skardą*. Laukiniai, pradmeniški garsai, regis, sklindantys iš Gabrieliaus vidurių, galop tarsi sušoka į krūvą ir virsta akinančia erdve:

Šiltame lietutyje tingiai šnarėjo pieva, pritaškyta pienių galvelių, netoliese kerojo medis, primenantis kilti pasiruošusį varną, o štai ir namas su mansarda, su negyvais langais, ir nepaprastai liesa mergaitė, įdegusi ilgakojė paaugliukė, dulkėtoje palėpėje ant seno čiuzinio pirmą kartą atsidavusi savo draugui, to paties miestelio berniūkščiui, lūžinėjančio balso vyriokui, – varge tu mano, kaip jinai juo pasitikėjo! Protą stingdantis, kraupiai trapus pasitikėjimas, kuris laikui bėgant bus išduotas – toks pasaulis, tokia jo tikrovė, tokios žaidimo taisyklės; tačiau toji popietė palėpėje lašams kakšint į palėpės skardą, tykiai kuždantis, šniurkščiojant nosimis, vaikiškai krizenant ir bučiuojantis, atiduodant save visą – iki galo, iki dugno, iki pačios pavojingiausios ribos, – štai šios iš kasdienybės išnirusios akimirkos, vien jos ir yra šventos, nes vis dar švytinčios (p. 245).

Dar žingsnis ir jau būtų ištarta: turi būti išduota, kad liktų šventa, kad švytėtų. Biblijos situacijos – kaltės, išdavystės, išlikimo – iškyla ir trapias, dar vaikiškais patyrimais, jau išvedančiais į kitą erdvę. Bet tai poezija – ji atsiveria ir čia pat slepiasi, užsidaro, ji nori išlikti *lašais, barbenančiais ar tik tyliai kakšninčiais į palėpės skardą*. Ji slepiasi už išdavystės; išdavystė neišsemiamą tuo, kas yra ji pati, išduotas lieka ir tas, kuris išduoda, sužeistas, susižeidęs, jei tai suvokia. Išdavystėje lieka neišduodamas trupinys, lašas, prie kurio atmintis grįžta ir grįžta. *Kombrė sindromas* ištariamasis vaiko, bet pirma jis išgyvenamas paties Gabrieliaus, kai paliečia siūlus, vilnonius siūlus iš kamuolio, galbūt tai mitinis Ariadnės siūlas, išvedantis iš labirinto, bet siūlo galas įstrigęs ir tarp Gabrieliaus motinos dantų. Pajusti *džiaugsmą*, atsargiai pereiti į M. Prousto stilių: „Jo protas nesuvokė, iš kur plūstelėjo tasai galingas džiaugsmas, tik

juto, jog jis siejasi su šiuo atsargiu prisilietimu prie siūlų kamuolio, tačiau be galo jį pranoksta ir, matyt, nėra tos pačios prigimties“ (p. 207). *Tinklas*, romanas yra tinklas, D. Kajokas sugeba jį nerti. Sunerti didelės, bendras akis ir mažas, atskiras, vos įžiūrimas. *Akių* vaizdinys, matymo, tiktų sakyti Maurice'o Merleau Ponty junginiu *akis ir dvasia*. Meilė – matyti ir nematančiomis mylimosios akimis. Sunaikintas Rojaus Rudens apsakymas ne apie trumpai plykstelėjusią aistrą, o apie išbandytą meilę. Abu mylintieji susaistyti išipareigojimu, sutraukti senuosius ryšius nėra taip paprasta. „Nepasiduodant aistrai, griovimo pagundai, nes jeigu bandytum ką nors iš esmės keisti, prarastum ir tąjį abipusės pagarbos sutvirtintą jausmą. Graudoka, bet gražus tas graudulys. Neardantis pasaulio. Ir vidinės tvarkos. Jiedu žino, kad intymiai gal niekada nesuartės, ir vis dėlto vienas kitam jau gali pažadėti: aš mylėsiu tave amžinai. Ir abudu ištesės pažadą“ (p. 198). Ištesės, jei kurio neištiks gal pats baugiausias dalykas, kai žmogus ima justis „tarsi jam būtų nustota tiekti kosminė energija“, kai ima stigti dvasinio deguonies, paralyžiuojama valia gyventi. Vadinama tai depresija ar kitais vardais, bet jau S. Kierkegaard'as ištarė: apleistas ne žmonių, tai manęs taip neslėgtų, o laimingųjų džiaugsmo genijų... Jurgiui Baltrušaičiui buvo svarbu šią aforizmo formos mintį išversti, galbūt juto artimą patirtį, galimą pavojų. Kas jo neįjunta?

Nėra imlesnės pasakojimo formos už romaną, romanas gali suimti ir gryną poeziją, būties efemerijų virpėjimą, tarsi drugio sparnelių plazdėjimą, filosofinį mąstymą, detektyvo intrigą ir, *kas be ko*, perversijų trauką, jaučiamą ir „Ežere“. Pasakojimo smaigalys sutelktas į paradokso glūdėjimą pačiose būties šaknyse. Rytų kultūros pamatiniuose tekstuose paradoksas labiau reflektuojamas nei Vakarų. „Ežero“ epigrafas – frazė iš upanišadų: „Miražas apgaulingas ne todėl, kad jame nėra vandens, o todėl, kad mes nesugebame numalšinti troškulio tuo vandeni, kuris jame telkšo.“ Bet juk svarbi dar viena grandis šioje grandinėje: miražas ir todėl, kad mes sugebame tą vandenį, kuriuo nenumalšinsime troškulio, matyti. Matyti taip, lyg tas vanduo tikrai būtų. Matyme miražo vanduo yra. Romanas yra miražas, jo tikrovė mums yra tiek, kiek tikime tuo, ką matome. Kad galima būtų daugiau matyti, reikia apsiriboti; dvaro rūmuose negalima naudotis kompiuteriu nei telefonu. Daugiau matyti galima tik vietose, kur tarsi susitvenkia daugiau energijos; tokia yra ežero sala: „Sala tiesiog virpėjo, skleisdama kažkokią tirštą ir tvankią energiją. Gabrielius jautė ją visu kūnu.“ Ar tas jautimas taip pat nėra miražas? Ar galima juo tikėti? Rašytojas Rojus Ruduo mintį plečia: jei miražą suvoksime vien kaip miražą, gal jis įgis galios „tapti ne apgaule, o viena iš nesuskaičiuojamų realybės pavidalų“.

„Psalmė ir yra tam, kad giedotum, o ne pasakotum“, – sako Juta. Yra dalykų, kuriuos užtenka giedoti, justis, *matyti*. Reikia pripažinti ir miražą, tą tvyrantį rūką, į kurią Gabrielius Aušautas patenka pirmąją rugpjūčio pavakarę, kai bėgdamas nuo tariamos kaltės (trumpas aistros gūsis, subloškęs su brolio žmona, brolio savižudybė, gal žinojo) atsiduria nuošaliame dvare, prie ežero su sala. Būties miražo negali išsklaidyti ir daiktai – ponios Em po stiklo gaubtu saugoma ringėmis suvyniota virvė; viena šešių, kuria galimai pasikorė Judas. Judas paveikslas paveiksle, nutapytame paslaptingo dailininko. Judo problema toliau plėtojama apokrifine Judo evangelija. Tiesa lieka paradokso galioje: ji gali atsiskleisti visai kitoje šviesoje ir ta kita šviesa gali imti plūsti iš Kaino, Sodomos ir Gomoros žmonių, galiausiai iš Judo Iskarijoto. Ar šitai giluminei ir tikėjimo paradokso šakniai užtenka romaninės motyvacijos, kylančios tik iš giliai moters pasamoneje užgniaužto vaikžudystės siaubo? „Dvylika Jėzaus mokinių niekada

nesupras tiesos“: Gabrielius skaito apokrifo tekstą lyg jam tolimą dalyką, šnerves labiau sudirgina nemalonus kvapas, paskleistas *nesybės*, arba *sentimentaliosios pirstmergės*...

Ežeras, davęs romanui vardą, paslaptinga esybė, kurios gilioji dalis – *nesybė*. Eliezaras vadina jį Peleniniu Sineanu, nes jis vienintelis čia neturi amžiaus; senovėje, kai žmonių palaikai buvę deginami, pelenus berdavę į jo vandenį. Vietos proistorė, giminės mitas: maždaug XIV amžiuje čia gyvenęs garbingas ir išmintingas krivis, kurį kryžiuočių riteriai bandę atversti į savo tikėjimą. Nepakluses, šypsojęsis iš įtikinėjimų, buvęs sudegintas ant laužo. Iš laužo išbėgęs baltas kurtas ir dingęs pelkyne. Po devynių mėnesių iš kilmingiausios ir gražiausios šių vietų merginos gimęs kūdikis – taip prasidėjusi giminė. Romano žmonių sąmonėje dalyvauja biblinis Judas, bet neapleidžia ir ikirikščioniškosios lietuvių kultūros mįslės, kaip ir kitos religingumo formos. Baltas kurtas vis pasirodo romane; neužmiršti gijų, vis jas sumegzti romane svarbu, tinklo principas. *Atgimimai iš pelenų*, subertų į vandenį, didelė mirties koncentracija yra gyvybinga, – ją justi gali ypatingesnė prigimtis, kuri suteikta Aušautui, pagal pavardės žymę atėjusi iš giliau; tėvai – uolūs ir pavyzdingi partkuopelės aktyvistai, brolis komjaunuolis, tikriausiai apnarpliotas KGB žabangų (siužetiškai ši linija atsiknojus, bet per brolio sūnų Dobilą įprasminama svarbi ir mįslinga *sodininko* tema). Gal ne tik. Romane autorinė sąmonė, galia, įgalinanti galią kalbai, galią pasakoti, yra sukeliagubinta. Brolis, rašytojas Rojus Ruduo, paslaptingas dailininkas, gal net ponia Em. Brolis rimtai susidomėjęs budizmu, iš brošiūrėlės apie Amerikos mafiją jis sužino, kad ČŽV bosai agentą, atliekantį budistines praktikas, įsako pašalinti. Brolis sako supratęs kodėl:

Vakarų pasaulio žvalgybininkas gali būti praktikuojantis krikščionis ir be vargo vykdyti vadovybės užduotis – kompromituoti, veidmainiauti, netgi žudyti, jam viskas bus „nurašyta“, atleista, nes išrišimą lengva ranka duos kunigai, priklausantys Bažnyčiai, kuri, kaip institucija, iš esmės susijusi su panašiais tikslo siekimo būdais. Pavyzdžiu gali būti inkvizicija, kryžiaus žygiai, politiniai Bažnyčios sandėriai su tironais, kraugeriais etc. Ir staiga – agentas budistas, ir dar toje pasaulio dalyje, kur budizmas nėra institucionizuotas, taigi nėra su valstybe sudaręs jokių abiem pusėm naudingų sandėrių. Vadinasi, tasai žvalgas jau iššoko iš rituališkai paklūstančiųjų būrio, daugelį savo veiksmų jis ims vertinti pagal kitus matus, pagal bosams sunkiai suvokiamus kriterijus. Jam neužteks, kaip anksčiau, kad už juodus darbus jam atleistų įstaiga ar jos struktūron integruotas kapelionas, kuris agento moralinę atsakomybę „mielaširdingai“ perkels ant valstybės ar bažnytinės institucijos pečių. Tasai žmogus ims klausti iš esmės – ar aš, *asmeniškai* aš, turiu teisę gyventi dvilypį gyvenimą, t. y. diplomatiškai šypsotis ir sykiu meluoti, vogti, šantažuoti, dėl įnoringų interesų ar politinių užmačių netgi atimti kito žmogaus gyvybę? Taigi – pradės klausti savęs, nepaklus jokiame diktatui iš šalies. Kokia nauda iš tokio agento? (p. 273).

Ši ilga citata – ne iš pagrindinio „Ežero“ teksto, o iš būtinų ir nebūtinų papildymų, turinčių praplėsti romano skaitymo kodą. Šiais moraliniais pamąstymais, kuriais būtis sunkumas (ar nepakeliamas lengvumas, anot Milano Kunderos) užkraunamas ant to, kuris turi savęs klausti: ar aš, *asmeniškai* aš, turiu teisę... D. Kajoko romano „Ežeras ir kiti jį lydintys asmenys“ veikėjai (net jei ir neveikia, o tik kuriuo nors būdu *esti* arba *nesti*) jaučia šį *asmeniškai* aš. Todėl ir *asmenys*, o ne *nesmenys*. Budizmo plėtotė gal ir nėra esminė, nors perskyra tarp šių dviejų religijų ir aiški; šiuolaikinio žmogaus

sąmonėje rodosi bendresnė nuasmeninimo tendencija: kalba patogiai pasislenka, kiekvienu atveju leisdama atsidusti ištariant: *yra taip, kaip yra*.

Įrašas po senu giminės herbu skelbia: „Pasauly nieko nėra, ko negalėtų būti, tačiau jame niekuomet nebūna ir taip, kaip yra.“

Įrašas, vertas Donaldo Kajoko romano.

Ir romanas, *kas be ko*, vertas savo paties sukurto įrašo.